

Konec československé Podkarpatské Rusi

Osvobozením nejvýchodnější části republiky Rudou armádou začal systematický tlak sovětských sil proti činnosti obnovených československých úřadů

JIŘÍ PLACHÝ

Před pětasedmdesáti lety, 22. ledna 1946, se zřízením Zakarpatské oblasti Ukrajinské sovětské socialistické republiky uzavřela čtrnáctiměsíční historie přechodného kvazistátního útvaru Zakarpatská Ukrajina,¹ ležícího de iure na území třetí Československé republiky. Jeho vyhlášení v listopadu 1944, dobově vydávané za projev svobodné vůle místních obyvatel, bylo ve skutečnosti pouhou zástěrkou pro násilnou anexi téměř desetiny rozlohy našeho státního území ze strany Sovětského svazu.²

Když v roce 2014 proběhla ruská anexe Krymu, hovořilo se někdy o „sudetském“ scénáři. Ve skutečnosti by bylo přílehavější mluvit o scénáři „zakarpatském“. To by však na dnešní Ukrajině nebylo úplně politicky korektní – zcela ahistorická sovětská teorie o „znovusjednocení“, oproštěná o politické aspekty anexe, totiž dodnes zůstává součástí oficiálního ukrajinského historického diskurzu.

Na jaře 1944 se Rudá armáda (RA) v Karpatech přiblížila k předválečné československé státní hranici. V důsledku toho došlo v Moskvě 8. května k podpisu československo-sovětské dohody upravující pobyt sovětských vojsk na československém území. V souladu s ní byl prezidentem Benešem počátkem srpna 1944 jmenován dosavadní ministr

pro hospodářskou obnovu exilové vlády, sociálně demokratický politik František Němec, vládním delegátem pro osvobozené území. Do čela vojenského Velitelství osvobozeného území byl postaven divizní generál Antonín Hasal-Nižborský. Na konci měsíce srpna delegace odcestovala do SSSR. Krátce pobývala na Slovensku a před porážkou povstání byla opět evakuována na území pod kontrolou Rudé armády.

V té době dosáhla sovětská vojska československých předválečných hranic nejen v prostoru Dukelského průsmyku, ale i na Podkarpatské Rusi. Německo-maďarským jednotkám zde začalo v důsledku postupu Rudé armády hrozit obklíčení, a zahájily proto ústup. V rámci karpatsko-užhorodské operace zahá-

Antonín Hasal-Nižborský

Foto: ČTK

1 V tomto textu je používáno zákonného označení Podkarpatská Rus ve spojení s činností čs. úřadů v zemi. Označení „Zakarpatská Ukrajina“ pak v pasážích spojených s činností místních separatistických nebo sovětských orgánů.

2 Podkarpatské Rusi je v české a slovenské historiografii věnována poměrně široká pozornost. V posledních letech vyšlo několik zásadních monografií věnovaných jejím dějinám, včetně nejnovějšího období, např. POP, Ivan: *Podkarpatská Rus*. Libri, Praha 2005; TÝŽ: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Libri, Praha 2005; ŠVORC, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007; RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Vyšehrad, Praha 2016. Období let 1944–1945 se přímo týká velmi přínosná edice dokumentů VALIŠ, Zdeněk: *Velitelství osvobozeného území v dokumentech 1944–1945*. ÚSTR, Praha 2016 – viz <https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2008/03/Velitelstvi-osvobozeneho-uzemi.pdf> (citováno k 17. 1. 2021). Také na Ukrajině jde o velmi frekventované téma. Z posledních prací je třeba zmínit především obsáhlou syntézu věnovanou sovětizaci Zakarpatí MIŠLANIN, Vasil: *Radjanizacija Zakarpattja 1944–1950 rr*. RIK-U, Užhorod 2018.

jené 18. října byla téměř celá země během několika dní osvobozena. Dne 26. října vstoupily sovětské jednotky do Chustu a Mukačeva a 27. října 1944 i do Užhorodu.³

Ministr Němec spolu s generálem Hasalem a svými nejbližšími spolupracovníky přijeli do Chustu symbolicky v den československého státního svátku, tedy 28. října 1944. Den předtím se ještě na polském území poprvé setkali s generálem Lvem Zacharovičem Mechlisem, politickým komisařem IV. ukrajinského frontu, který jim sdělil, že do kompetence československého vládního delegáta bude prozatím předáno pět východních okresů Podkarpatské Rusi, vzhledem k tomu, že zbytek osvobozeného území je stále ještě operační zónou prvosledových jednotek. Němec následně napsal telegramy maršálu Stalinovi, prezidentu Benešovi a předsedovi vlády Janu Šrámkovi, v nichž trochu nadneseně oznámil, že „převzal moc“ nad tímto územím.

Doprovod z většiny částí prozatím uvázl v Samboru, kde musel čekat na auta vyslaná od 1. čs. armádního

Ministr František Němec (v civilu), velitel osvobozeného území generál Antonín Hasal (první zprava) a velitel 1. čs. armádního sboru v SSSR gen. Ludvík Svoboda, podzim 1944

Foto: archiv autora

sboru, která by ho přepravila na československé území. Hranice překročil až 30. října v Užockém průsmyku a přes Užhorod a Mukačevo dorazil další den odpoledne do Chustu.

Němec začal hned po příjezdu úřadovat. Již 28. října vydal vyhlášku, v níž oznámil civilnímu obyvatelstvu vznik Úřadu pro správu osvobozeného území zmocněného vést vnitřní správu na československém státním území v jeho kompetenci. Vymezil také tři hlavní úkoly svého úřadu: 1) vykonávat prostřednictvím národních výborů (NV) veřejnou správu, 2) znovuzřídit československou branou moc a 3) obnovit klid a pořádek a také očistit veřejný život.⁴

Němcovi se dostalo vyloženě srdečného přijetí a ve městech i na vesnicích vlály československé vlajky. V den, kdy se nacistům podařilo potlačit Slovenské národní povstání, se v Chustu mohlo zdát, že obnova československé státnosti je na dosah.

Schéma demarkační linie mezi „sovětskou“ a „československou“ zónou na Podkarpatské Rusi

Foto: VÚA - VHA

3 K tomu nejnověji HRBEK, Jaroslav a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945*, sv. 1. Paseka, Praha 2009, s. 170–200.

4 *Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv* (dále jen VÚA - VHA), f. Velitelství osvobozeného území (VOÚ), k. 2, Válečný deník VOÚ.

Hned druhý den po příjezdu se Němec zúčastnil veřejného tábora lidu na chustském náměstí. Hlavní projev zde přednesl jeho ukrajinský politický poradce, přidělený mu velitelstvím 1. čs. armádního sboru, ppor. Ivan Turjanica, před válkou čelný představitel podkarpatoruských komunistických odborů. Ve své řeči, častokrát přerušované aplausem posluchačů, mluvil o Československu jako o jednotné vlasti tří bratrských národů.

Na tomto lidovém shromáždění však došlo také k události, o níž snad Němec neměl v první chvíli ani čas uvažovat. Sovětský velitel města, gardový major Kruckič, ve svém projevu prohlásil, že národní výbor, který se ujal řízení města, se skládá ze „samozvanců“ s fašistickou minulostí a je věcí občanů, aby si na místě zvolili nový. Následně přečetl jména navržených kandidátů a u každého vznesl dotaz, zda proti němu má někdo nějaké námitky. Pokud se nikdo neozval, byl kandidát automaticky zvolen.⁵

Následující dny byly pro československé vojáky i civilní úředníky vyplněny intenzivní prací. Jako prioritní se jevilo vybudování sítě národních výborů. Němec předpokládal, že jeho hlavním partnerem v zemi budou právě orgány samosprávy. Během několika dní se podařilo s pomocí aparátu vládního delegáta ustanovit národní výbory ve většině obcí, v nichž ještě neúřadovaly. Pomoc v terénu jim přitom měla poskytnout 36členná skupina npor. Bedřicha Reicina, vyslaná od 1. čs. armádního sboru. To se však ukázalo jako chybný krok. Již v prv-

Integrální součást republiky

Podkarpatská Rus byla po celou válku čs. odbojem vnímána jako integrální součást republiky. Její zástupci zasedali ve Státní radě v Londýně, vypracovávaly se plány poválečné obnovy a její občané sloužili v čs. zahraničních jednotkách na západní a především východní frontě. Tisícům Podkarpatorusů zachránil život plk. Heliodor Píka, když je jako čs. občany „vyreklamoval“ ze sovětských gulagů. Často se uvádí, že Edvard Beneš Podkarpatskou Rus během druhé světové války, dokonce opakovaně, nabídl Sovětskému svazu. Je sice pravda, že se při různých příležitostech před sovětskými politiky a diplomaty vyjádřil ve smyslu, že země pod Karpaty může být jen „naše nebo vaše“. Sotva to ovšem považoval za více než konverzační bonmot. Jednou ze stěžejních koncepcí jeho politiky byla ostatně důsledná obnova čs. státu v předmnichovských hranicích. Vývoj na konci roku 1944 jej nemile zaskočil a otrásl jeho, do té doby pevnou vírou ve Stalinovy poctivé úmysly.

ních listopadových dnech přicházely do Chustu zprávy o autoritativním ustanovování místních národních výborů a zásazích místních velitelů Rudé armády, ale i Reicinových mužů, vystupujících zcela prosovětsky, do jejich složení. Nebylo to jistě povzbudivé, zatím to však bylo možné připsat na úkor „revoluční“ doby.

Rychle postupovaly také vojenské záležitosti řízené Velitelstvím osvobozeného území. Již 30. října 1944 vydal Němec vyhlášku, na jejímž základě měly národní výbory v „československé zóně“ zahájit soupis vojáků z povolání a záložníků předválečné československé armády a dále bývalých příslušníků československých bezpečnostních sborů a československých občanů, kteří prošli službou v maďarské armádě.⁶ Soupisy měly předcházet vyhlášení mobilizace.

Dne 4. listopadu 1944 si ppor. Ivan Turjanica vyžádal dovolenou k „návštěvě matky“.⁷ Pocházel z osady Rjaped, náležící před válkou k obci Berezovo a vzdálené asi 23 kilometrů

severovýchodně od Chustu, v „československé zóně“. Do Chustu se však již nevrátil a odjel přes demarkační linii do Mukačeva. Dalo by se říct, že tímto okamžikem se události daly do pohybu. Ve stejný den se na celém území „československé zóny“ včetně Chustu objevily vyhlášky vylepované na příkaz sovětských vojenských velitelů měst a vyzývající místní občany k dobrovolnému vstupu do Rudé armády.⁸

Komunistická strana Zakarpatské Ukrajiny

Mukačevo, ležící v „sovětské zóně“, se v následujících dnech stalo centrem protičeskoslovenských aktivit. Před druhou světovou válkou v něm byli komunisté nejsilnější politickou stranou. V parlamentních volbách v roce 1935 získali ve městě 27,43 % hlasů, ale například v sousedním Palanoku dokonce 54,41 %.⁹ První legální schůze mukačevských komunistů se uskutečnila již posledního říjnového

5 Masarykův ústav – Archiv Akademie věd (dále jen AAV), f. Edvard Beneš, k. 421, Zpráva o vývoji situace na Karpatské Ukrajině v době od 28. října do 10. prosince 1944 (Němcův průvodní dopis je datován 15. prosince 1944, i se zprávou je uložen v opise odeslaném 22. února 1945 kancléřem Jaromírem Smutným ministru vnitra Juraji Slávikovi) – dále jen Zpráva. Srov. NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – SEDLÁKOVÁ, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi. In: *Sborník archivních prací*, 2000, roč. 50, č. 1, s. 121–203.

6 Státní archiv Zakarpatské oblasti Užhorod (dále jen SAZO), f. Prezidium Národní rady Zakarpatské Ukrajiny (dále jen P NR ZU), sign. 1/5, Vyhláška z 30. 10. 1944.

7 AAV, f. Edvard Beneš, k. 421, Zpráva.

8 Tamtéž.

9 Srov. *Celkový přehled výsledků voleb do Poslanecké sněmovny v roce 1935 v kraji XXII (Užhorod)*. Ministerstvo vnitra, Praha 1935, s. 10–15.

dne, tedy čtvrtý den po osvobození, právě když městem projížděli do Chustu úředníci československé vládní delegatury. První veřejná výzva ke spojení s „bratrským ukrajinským národem“ zde zazněla 3. listopadu 1944 na shromáždění v městském divadle.

Podkarpatoruští komunisté za hranicemi byli přítom v té době vzorem loajality k Československé republice. Jedním ze zástupců KSČ ve Státní radě v Londýně byl od prosince 1942 Ivan Petruščák, který se po přijetí rezignace Pavla Cibereho v březnu 1944 stal jediným zástupcem Podkarpatska v nejvyšších orgánech zahraničního odboje.

Již 5. listopadu 1944 se v deníku intendantní služby Velitelství osvobozeného území objevuje zmínka o nechtu orgánů národních výborů ke spolupráci s vládní delegací, která se promítla do zhoršující se situace v zásobování československých úřadů, a to na více místech „československé zóny“. Některé národní výbory také začaly sabotovat vyhlášku ministra Němce o soupisu vojenských osob. Jako odpověď na docházející zprávy o odvodech československých občanů do Rudé armády byl 6. listopadu 1944 zahájen nábor dobrovolníků do československé armády. To přineslo další zásobovací obtíže. Československá vojenská velitelství proto postupně přešla na zásobování z místních zdrojů. První dobrovolníci byli přiděleni ke službě v rámci nově vznikajících jednotek přímo na Podkarpatsku.¹⁰ U Velitelství osvobozeného území vznikla například štábní rota zajišťující jeho chod, jejímž prvním velitelem se stal ppor. Karel Mora, mající se sovětským režimem řadu zkušeností – jako příslušník československé vojenské jednotky strávil více než dva roky v gulagu.¹¹

Sedmého listopadu proběhly na osvobozeném území oslavy výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Československé úřady zaznamenaly, že prostřednictvím místních, ale i okresních národních výborů jsou organizovány petice za připojení země k Sovětskému svazu. Dne 12. listopadu 1944 proběhly ve většině měst a obcí v obou zónách národními výbory organizované veřejné schůze, které měly vždy stejný výsledek – „spontánní“ žádosti o připojení k SSSR.

Následujícího dne byla předčasně zahájena československá mobilizace. Z důvodu nedostatku dopravních prostředků a omezeného zásobování probíhala postupně v jednotlivých okresech „čs. zóny“ – nejprve v Rachovu, 15. listopadu v Ťačovu, 16. listopadu v okresech Chust a Sevluš a konečně 22. listopadu 1944 ve Volovém.¹²

Po příjezdu do Mukačeva obnovil Ivan Turjanica vydávání komunistického listu *Zakarpatska pravda* a následně byl kooptován jako místopředseda do mukačevského městského národního výboru. Na 19. listopad 1944 svolal do města I. stranickou konferenci zakarpatských komunistů. Ta se stala v podstatě zakládajícím sjezdem „nezávislé“ Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny (KS ZU) a zúčastnilo se jí 294 řádných delegátů a 124 hostů. Polovinu z nich tvořili rolníci, 35 % dělníci a 15 % příslušníci „pracující inteligence“.¹³

Jednání zahájil Turjanica. V úvodním referátu se ani slovem nezmínil o poměru zakarpatských komunistů ke KSČ, k níž do té doby všichni náleželi. KS ZU tedy v podstatě vznikla mlčky, bez diskuse a hlasování. Z konference byly zaslány blahopřejné telegramy J. V. Stalinovi a N. Chruščovovi.

Ivan Turjanica (v lodičce) jako důstojník čs. zahraniční armády v SSSR

Foto: archiv autora

Stalin, Kalinin, Molotov, Chruščov, Kaganovič, Žukov a Vorošilov byli zvoleni do čestného předsednictva sjezdu. Z československých soudruhů, s nimiž účastníky pojila dvě desetiletí společných zápasů proti „buržoazii“, se takovéto pocty nedostalo nikomu. Všechny volby se konaly aklamací.

Hlavní dva body, které měla konference projednávat, byly otázky sjednocení Zakarpatské Ukrajiny se sovětskou Ukrajinou a stranický program.

Referát o sjednocení přednesl Ivan Kerča a podle dochovaného zápisu sklídl od přítomných bouřlivé ovace. Vasil Rusin poté přečetl již připravenou rezoluci v tomto duchu. Dále byl zvolen 24členný ústřední výbor, jehož předsedou se stal Ivan Turjanica.¹⁴ Mezi členy ÚV byli další tři dezertéři z řad československé armády – rtm. Ivan Vaš (bratr Karla Vaše), rtm. Ivan Lednej a čet. Michajlo Mackanjuk, všichni ze skupiny npor. Bedřicha Reicina.

Podle programu měla strana pracovat na zlepšení postavení zakarpatských dělníků, rolníků a ostatních obyvatel; vyvlastnit pozemky patřící šlechtě a nadnárodní firmě Latorica

10 VÚA - VHA, f. VOÚ, k. 2, Válečný deník VOÚ.

11 Tamtéž, Sběrka kvalifikačních listin, Karel Mora, nar. 1918. Uvězněn byl v listopadu 1939 jako příslušník Čs. legionu v Polsku.

12 VÚA - VHA, f. VOÚ, k. 2, Válečný deník VOÚ.

13 SAZO, f. Ústřední výbor Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny (dále jen ÚV KS ZU), sign. 1/1, Protokol I. konference KS ZU ze dne 19. listopadu 1944.

14 Tamtéž.

a následně přidělit půdu bezzemkům; vyvlastnit továrny, zřídit vysoké školy, obnovit válkou zničená města a obce, vyhnat Němce a Maďary atd. V posledním bodu programu bylo zakotveno svolání sjezdu národních výborů na 26. listopadu 1944 a zvolení národní rady, do níž měli být vybráni „nejlepší synové národa“.¹⁵

Nikdo, komu je jen trochu jasný způsob práce komunistického hnutí, v tuto chvíli nemohl být na pochybách, jakým směrem se vývoj ubírá a že o osudu Podkarpatské Rusi je již rozhodnuto. Představa, že by řadový funkcionář regionálního významu o své vůli opustil úkol, který dostal, a založil si vlastní komunistickou stranu, je absurdní. Samotné československé komunisty, jak v Moskvě, tak na Podkarpatsku, nová situace zpočátku zaskočila, ale rychle ji akceptovali.

I. sjezd národních výborů a prohlášení „nezávislosti“

V neděli 26. listopadu 1944 se v Mukačevu sešel I. sjezd národních výborů. Zasedal v sále kina Scala a účastnilo se jej 663 delegátů, z nichž 308 přijelo z „československé zóny“. Přísný zákaz překročení demarkační linie v tomto případě neplatil stejně jako v případě stranické konference před týdnem.¹⁷ Na výběr delegátů bylo velmi málo času a lze předpokládat, že ve většině případů nebyli voleni, ale ustanovováni (opět nevolnými) národními výbory. Podle dochovaných dokumentů se zdá, že některé delegáty vysílaly přímo místní organizace komunistické strany.¹⁸ I tak zastupovali pouze o něco více než polovinu zakarpatských obcí. Namísto některých delegátů, kteří se nemohli dostavit, se sjezdu účastnili

Přehled členů Ústředního výboru Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny zvolených 19. listopadu 1944¹⁶

Jméno a příjmení	Místní organizace
Ivan Turjanica (předseda)	Mukačevo
Samuel Weis-Vajs (zástupce předsedy)	Užhorod
Ivan Vaš	Ťačovo
Ivan Lednej	Volové
Ivan Fuščič	Iršava
Michajlo Mackanjuk	Chust
Petr Varga	Sevluš
Dmitro Tarachonič	Volové
Cika Borkanjuk	Mukačevo
Mikola Klimpotjuk	Mukačevo
Ivan Kerča	Mukačevo
Ivan Ratočka	
Jura Vakula	
Vasil Teslovič	Svalava
Oleksa Timko	Boroňava
Ivan Želizko	Činaděvo
Ivan Šimon	Mukačevo
Michajlo Purlak	Užhorod
Mikola Čorničko	Mukačevo
Michajlo Goldera	Sevljuš
Fedorik	Ganiče
Mart Terpaj (škrtnutý)	
Ivan Lovga (škrtnutý)	Sevluš
Jura Gerjubec (? , škrtnutý)	Perečín

náhradníci, údajně z řad mukačevských studentů. Kromě toho bylo na sjezdu 126 hostů, kteří „dohlíželi“ na jeho zdárný průběh. Jedním z nich byl například politruk sovětské 18. armády generálmajor Leonid Iljič Brežněv.

Řada řečníků vystupovala ostře proti československy a jejich příspěvky byly plné vědomých lží, které bychom dnes označili jako „fake news“. Například Turjanica v hlavním projevu uvedl nepravdivou zprávu o zastřelení zakarpatského milicionáře českým důstojníkem za to, že

nosil na rukávu rudou pásku. Oleksa Timko mj. řekl: [Češi] nám vyhrožovali. Otevřeně říkali: Jestli chcete svobodu, smeteme vás z povrchu země.¹⁹ Jurij Sikura, Rudou armádou dosazený předseda ONV v Chustu, tvrdil: Bez našeho vědomí a přání jsme byli připojeni. Náš národ protestoval, ale jeho hlas nebrali na vědomí. Vedli jsme boj o ubránění naší řeči, naší kultury, kterou znevažovali a kterou utiskovali. Kolik našich nejlepších lidí zahynulo v tomto boji? Kolik jich bylo zastřeleno a uvězněno za dob tak zvané české demokracie?²⁰ Politicky korektní poselství ministra

15 Tamtéž.

16 Tamtéž. V dokumentu z konference jsou některé kolonky nevyplněny a některá jména rukou škrtnuta.

17 SAZO, f. ÚV KS ZU, sign. 1/1, Soupis delegátů I. konference KS ZU, nedatováno.

18 Tamtéž, f. P NR ZU, sign. 1/9.

19 AAV, f. Edvard Beneš, k. 421, Zpráva.

20 Tamtéž.

Františka Němce z 22. listopadu za-
slané sjezdu zde samozřejmě zaznít
nesmělo.

Nejdůležitějším sjezdovým doku-
mentem byl *Manifest I. sjezdu národ-
ních výborů Zakarpatské Ukrajiny pro
sjednocení Zakarpatské Ukrajiny se
sovětskou Ukrajinou*.²¹ Jeho přijetím
sjezd v podstatě velmi chaoticky
odhlasoval vyhlášení „nezávislosti“,
respektive vystoupení ze státního
svazku Československé republiky.
Vzhledem k tomu, že se i mezi zúčast-
něnými vyskytovaly ojedinělé názory,
že změnu státoprávních poměrů je
třeba provést jinou formou, se nako-
nec nehlasovalo tajně ani po jménech,
ale „masovou slovní aklamací“. Díky
tomu mohlo být docíleno „jednomy-
slnosti“. Není třeba dodávat, že sjezd
k něčemu podobnému neměl oprávně-
ní ani potřebný mandát. Kromě toho
sjezd také zvolil 17člennou Národní
radu Zakarpatské Ukrajiny (NR ZU)
jako vrcholný orgán nového „státu“.
Jinak si komunisté v podstatě nechali
schválit svůj týden starý program.

Rudá armáda v pozadí

Na tomto místě je třeba krátce zmí-
nit obojakou roli, kterou na Podkar-
patské Rusi v podzimních měsících
roku 1944 sehrála Rudá armáda. Výše
zmíněné okolnosti by totiž mohly vy-
volávat mylný dojem, že vytvořením
„československé zóny“ převzal v pěti
východních okresech Podkarpatska
Úřad vládního delegáta veškerý vý-
kon veřejné správy. Ve městech a ob-
cích však zůstávali sovětský vojenský
velitelé (a samozřejmě i posádky Rudé
armády), kteří měli i v otázkách ci-
vilní správy poslední slovo.

Právě oni stáli za změnami v per-
sonálním složení nově ustavovaných
národních výborů. Pokud se členem
národního výboru stal člověk, jenž
neodpovídal sovětským představám,

Statistický přehled delegátů I. sjezdu národních výborů v Mukačevu
26. listopadu 1944²²

Okres	Počet delegátů	Zastoupení na sjezdu v %	Počet obyvatel (1930) v %	Podíl voličů KSČ (1935) v %
Berehovo	28	4,22	8,7	38,44
Velký Berezny	6	0,9	4,03	21,94
Sevluš	80	12,06	9,79	29,03
Volové	52	7,84	4,86	15,59
Iršava	86	12,97	7,25	25,51
Mukačevo	128	19,31	15,09	27,43 (město) 19,97 (venkov)
Perečín	11	1,66	3,36	17,12
Rachov	48	7,24	8,39	37,04
Svaljava	33	4,98	7,51	34,53
Ťačovo	72	10,86	10,95	22,09
Užhorod	63	9,5	10,23	25,71 (město) 17,57 (venkov)
Chust	56	8,45	9,83	18,56
Celkem	663	99,99	99,99	25,61

Velitel IV. ukrajinského frontu generál Ivan Jefimovič Petrov na snímku z roku 1944

Foto: archiv autora

byl nařčen z nespolehlivosti nebo kolaborace s maďarským režimem. Za tu se dalo považovat v podstatě cokoli. U „pokrokových“ členů NV však zatížení okupační minulostí ne-
vadilo. Jak už bylo výše popsáno, sám František Němec se hned při svém příjezdu do Chustu stal svědkem (a z neznalosti do jisté míry i aktérem) popsaného divadla.

Ministr Němec a generál Hasal přednášeli od počátku listopadu své stížnosti na velitelství IV. ukrajinského frontu, kde jednali především s jeho velitelem, armádním generálem Ivanem Jefimovičem Petrovem, a jeho zástupcem pro věci politické (tedy politrukem) generálem Mechlisem. Oba s nimi hráli nedůstojnou hru, kdy je ujišťovali, že jsou jejich jedinými politickými partnery, zatímco za jejich zády organizovali „hnutí“ za připojení k SSSR.²³ Stížnosti bagatelizovali, lhali ve spoustě konkrétních věcí a nakonec neváhali svým česko-

21 SAZO, f. P NR ZU, sign. 1/9.

22 Tabulka je zpracována na základě publikace DOVGANIČ, Omeljan: *Vozzjednannja. Zakarpattja, Užhorod 2000*. Tučně jsou označeny okresy „československé“ zóny.

23 AAV, f. Edvard Beneš, k. 421, Zpráva.

slovenským protějškům ukázat, kdo je v zemi skutečným pánem.

Separatistická provincie

Zakarpátští komunisté si uvědomovali, že přes pozici nejsilnější předválečné strany v zemi nemají ve společnosti většinovou podporu. Uplatnili proto taktiku „široké lidové fronty“. Vzhledem k tomu, že na Zakarpatsku nemohla být obnovena činnost jiných politických stran, snažili se přimět ke spolupráci co největší počet nestraníků. Ještě v doplňovacích volbách do Nejvyššího sovětu v únoru 1946 byl na Zakarpátí postaven „volební blok komunistů a bezpartijních“.

Ostatně, podíváme-li se na složení NR ZU jen z pohledu profesí jejich členů, nenapadlo by zřejmě nikoho, že jde o „revoluční“ orgán. Zasedalo v něm šest právníků, dva středoškolské profesory, kněz, tři úředníci, lékař a inženýr. Kromě Turjanici a Sereny Borkanjukové, vdovy po komunistickém poslanci Oleksovi Borkanjukovi, jehož popravili Maďaři (mimořádně, šlo o jedinou ženu mezi „nejlepšími syny národa“), byl zástupcem „pracujících“ Ivan Vaš, který uvedl, že je profesí rolník. Ke komunistické straně náleželi Turjanica, Vaš, Vajs, Kerča, Teslovič, kteří byli zároveň členy ÚV KS ZU, a dále pak Boreckij a Borkanjuková. Deset (později jedenáct) členů rady bylo pověřeno řízením resortů a tvořili předsednictvo, čtyři (resp. tři) zůstali „bez portfeje“. Turjanica ve svých rukou soustředil všechny významné funkce – byl hlavou státu, předsedou vlády a současně předsedou ÚV KS ZU.

Nestraníky byli oba Turjanicovi zástupci – Petr Sova a Petr Lintur. Sova však po okupaci přijal místo v poradním sboru maďarského komisaře-regenta. Přesto, nebo právě proto, se v listopadu 1944 stal před-

Mukačevo bylo hlavním centrem hnutí za „znovusjednocení“ a protičeskoslovenské propagandy Foto: archiv autora

sedou Městského národního výboru v Užhorodě. Lintur byl profesorem chustského reálného gymnázia. Oba patřili k zastáncům rusínské orientace. Lintur dokonce v prosinci 1944 navštívil s delegací pravoslavné církve Moskvu a snažil se lobbovat za vytvoření Karpatoruské sovětské socialistické republiky, nebo alespoň připojení Zakarpatska přímo k Rusku. Oba údajně brzy prohlédli roli loutek, která jim byla určena. Po dokončení sovětské anexe se stáhli z veřejného života a věnovali se vlastivědné práci.²⁴

Ze státoprávního hlediska soustředila Národní rada do svých rukou veškerou moc jak legislativní, tak exekutivní a měla přímou kontrolu nad soudnictvím i samosprávou. Jmenovala soudce a kdykoliv mohla odvolat kterýkoliv národní výbor a vypsát nové „volby“. Sovětská historiografie později hrdě hlásala, že na Zakarpatsku došlo k zavržení „buržoazní doktríny“ dělby moci, čímž byla vytvořena jakási „lidová

demokracie“ vyššího typu.²⁵ Ve skutečnosti vedla centralizace moci jen k rychlé instalaci totalitního režimu.

Za státní svátek byl prohlášen 26. listopad (dekret č. 9), tedy den, kdy se sešel I. sjezd národních výborů a byla vyhlášena „nezávislost“. Dne 12. ledna 1945 byla kodifikována hymna Zakarpatské Ukrajiny, kterou se „překvapivě“ stala hymna Sovětského svazu. Stejného dne byla uzákoněna i vlajka. Opět se jednalo o vlajku SSSR, tentokrát však „vylepšenou“ zlatým nápisem: *Ať žije znovusjednocení Zakarpatské Ukrajiny se sovětskou Ukrajinou.*²⁶

Svůj (časově mimochodem nijak neohraničený) mandát odvozovala NR ZU od I. sjezdu národních výborů, jehož legitimita však byla značně pochybná. Podle československého práva pak žádný podobný orgán samozřejmě nemohl odhlasovat „vystoupení“ některého regionu z československého státního svazku.

NR ZU vládla pomocí dekretů, které přijímala jako kolektivní orgán.

24 POP, Ivan: *Podkarpatská Rus – osobnosti její historie, vědy a kultury*. Libri, Praha 2008, s. 153–154, 231–232.

25 JEVSEJEV, I. F.: *Z dějin Zakarpatské Ukrajiny*. SNPL, Praha 1956, s. 113–114.

26 V originále *Хай живе возз'єднання Закарпатської України з радянською Україною*.

Jednotliví pověřenci, jejichž resortů se nový předpis týkal, ve své kompetenci vydávali prováděcí směrnice, které většinou vycházely současně s dekretem.

Funkci ústavy suploval Manifest I. sjezdu. Ve snaze posílit jeho legitimitu zorganizovala NR ZU rozsáhlou podpisovou akci – do začátku roku 1945 jej údajně podepsalo na čtvrt milionu obyvatel a později prý naprostá většina dospělé populace (někteří, včetně delegátů sjezdu, evidentně i vícekrát). Tento fakt tedy není třeba v totalitní společnosti přeceňovat.

Mezi výčtem resortů bychom marně hledali problematiku zahraničních věcí a obrany. První oblast si ve své kompetenci ponechal opět Turjanica. V tomto případě však byla jeho úloha mimořádně jednoduchá. Zakarpatskou Ukrajinu neuznal žádný stát, ani Sovětský svaz, a neměla tedy ani žádné diplomatické nebo jiné mezinárodní zastoupení, a to ani v Praze nebo Moskvě.

Zajímavou otázkou však bylo zřízení zakarpatské armády. Dne 18. prosince 1944 vznikly dekretem č. 23 NR ZU tzv. Lidové družiny Zakarpatské Ukrajiny. Lidské zdroje země však byly v té době již v podstatě vyčerpány. Do Rudé armády bylo zařazeno až 27 tisíc obyvatel. Okolo 11 tisíc osob dobrovolně vstoupilo do československé zahraniční armády a blíže nezjištěný počet sloužil v maďarské královské armádě a zřejmě i ve Waffen-SS. Prostě nebylo kde brát. Lidové družiny proto měly v podstatě miliční charakter. Byly organizovány na teritoriálním principu – vzniklo celkem 11 okresních velitelství (Berehovo, Volové, Iršava, Mukačevo, Perečín, Rachov, Svaljava, Sevluš, Ťačovo, Užhorod a Chust), stavících místní jednotky maximálně o síle roty. Každá měla svého politického komisaře. Jejich příslušníci přes den vykonávali své občanské povolání a „na vojně“

Složení Národní rady Zakarpatské Ukrajiny k 10. lednu 1945

Resort	Jméno	Profese
Předseda	Ivan Turjanica	
I. náměstek předsedy	Petr Sova	právník
II. náměstek předsedy	Petr Lintur	profesor
Vnitro a bezpečnost	Ivan Vaš	rolník
Finance	JUDr. Jurij Ivaško	právník
Zemědělství	Ing. Michajlo Moldavčuk	inženýr (zemřel 20. února 1945)
Lesní hospodářství	JUDr. Mikola Cuperjak	právník
Průmysl a obchod	Samuel Weiss-Vajs	úředník
Spravedlnost	JUDr. Stěpan Boreckij	právník
Osvěta	Ivan Kerča	profesor
Doprava	Gavriilo Rusin	právník
Zdravotnictví	MUDr. Ilka Kelečanik	lékař
Sociální věci	JUDr. Foma Čekan	právník
Člen	Dmitro M. Tarachonič	úředník
Člen	Serena Borkanjuková	
Člen	Ivan I. Kopolovič	kněz
Člen	Vasil M. Teslovič	úředník

sloužili po skončení pracovní doby. Ústřední štáb sídlil v Užhorodě a v jeho čele stál důstojník Rudé armády, nositel řádu Hrdina SSSR pplk. Aleksandr Vasilijevič Tkanko, tedy sovětský občan.²⁷

Na tomto místě je třeba ještě zmínit jeden z důsledků nucených odvodů do RA, jímž byl vysoký počet dezercí. V horách a hlubokých lesích se tvořily ozbrojené bandy a mnozí dezertéři posílili řady Ukrajinské povstalecké armády. Ta na Zakarpatí rozšířila svoji působnost až v roce 1944, kdy zde vytvořila 8. operační oblast s krycím označením „Sribna“, sloučenou v následujícím roce se 4. operační oblastí „Goverla“.

V pravomoci NR ZU se samozřejmě nenacházelo ani řízení tajných služeb – již od října 1944 na Zakarpatí zcela volně operovaly jednotky Smerš, NKVD i GRU, které zde vytvořily stálou organizační strukturu dávno před formálním připojením Zakarpatska

k SSSR. Zmocněnec vnitřně měl ve svém resortu pouze nepříliš úspěšnou a spolehlivou místní milici, tedy běžné policejní služby. Pod sovětskou správou bylo i šest koncentračních táborů, zřizovaných na zakarpatském území již krátce po osvobození. V největším z nich, ve Svaljavě, bylo na konci roku 1944 vězněno téměř 23 tisíc osob, převážně maďarské a německé národnosti. Teror však směřoval i proti různým skupinám „slovanského“ obyvatelstva a brzy nabyl masových rozměrů.²⁸

Manifest I. sjezdu národních výborů vyšel v pondělí 27. listopadu 1944 v *Zakarpatské pravdě* a nejpozději o dva dny později, ve středu 29. listopadu, jeho text dorazil i na Úřad vládního delegáta do Chustu. Posledního listopadového dne vyšel v prvním čísle *Věstníku NR ZU*, suplujícím sbírku zákonů. Spolu s ním bylo uveřejněno prvních devět dekretů.²⁹ Téhož dne se Turjanica

27 SAZO, f. P NR ZU, sign. 1/20, dekret č. 23 NR ZU z 18. 12. 1944.

28 MIŠLANIN, Vasil: *Radjanizacija Zakarpattja 1944-1950 rr*, s. 140-152.

29 SAZO, f. P NR ZU, sign. 1/1a, Věstník NR ZU č. 1 z 30. 11. 1944.

pisemně obrátil na ministra Němce. Ve svém dopise neomaleně napsal: *Po tomto rozhodnutí Národní rada navrhuje Vám i Vašemu aparátu civilnímu i vojenskému opustit v třídním termínu území Zakarpatské Ukrajiny. V případě, že se nepodrobíte našemu kategorickému rozhodnutí a naši žádosti, budeme nuceni podniknout další kroky, se všemi z toho pro Vás vyplývajícími následky.*³⁰ Z nařízení NR ZU v noci zmizely z většiny veřejných budov v zemi československé vlajky.

Vyžeňte Čechy!

Dne 1. prosince 1944 ve čtyři hodiny odpoledne obdržel ministr Němec Turjanicův dopis. Okamžitě o něm uvědomil velvyslance v Moskvě Zdeňka Fierlingera a požádal o setkání s generálem Petrovem. Třetího prosince poslal NR ZU svoji odpověď. V ní rozhodně odmítl jednat o státoprávním uspořádání Podkarpatské Rusi, nabídl však uznání NR ZU jako zemského národního výboru. Jednoznačně také odmítl ultimátum, které mu NR ZU předložila, a vyslovil lítost nad jeho formulací. Připomněl jen několik týdnů stará Turjanicova slova, která napsal ještě během pobytu v Banské Bystrici: *Jaká má být Karpatská Ukrajina? Národ karpátoukrajinský musí býti rovnoprávným k slovenskému a českému bratrovi v Československé republice. Karpatská Ukrajina musí býti národní a plně demokratickou. Na Karpatské Ukrajině má býti pánem karpátoukrajinský národ v bratrském svazku s hrdinským slovenským a českým národem.*³¹

Aby dokázal dobrou vůli, informoval o dva dny později NR ZU o výsledcích dosavadního jednání Úřadu vládního delegáta s velitelstvím IV. ukrajinského frontu o úpravě mezd a cenové hladiny na Podkarpatské Rusi a požádal ji o její stanovisko v této záležitosti. Šlo o velmi důležitou otázku, protože příslušníci Rudé

Hlasování delegátů „veřejnou aklamací“ a podepisování Manifestu I. sjezdu NV

Foto: archiv autora

armády byli během služby v Zakarpatí vypláceni v československých korunách. Krátce předtím se také po jistých průtazích podařilo sjednat kurz

československé koruny k maďarskému pengö (1 pengö = 2,20 koruny).³² Díky tomu by mohla být provedena výměna peněz, která by uchránila

30 AAV, f. Edvard Beneš, k. 421, Zpráva.

31 Tamtéž.

32 Kurz byl určen čs. exilovým ministerstvem financí v Londýně. Podle vzpomínek Ladislava Feierabenda se Sověti snažili ovlivnit

hotovost a vklady místních obyvatel před rychlým znehodnocením.

Turjanica odpověděl dekretem číslo 15 z 5. prosince 1944 příkazujícím národním výborům všech stupňů, aby přerušily veškeré styky s československými úřady. Následujícího dne odeslala NR ZU dopis prezidentu Benešovi, v němž se prohlašovala za jedinou ústřední vládu Zakarpátí. Informovala jej o usnesení sjezdu národních výborů o vystoupení ze svazku ČSR a konečném cíli – sjednocení se sovětskou Ukrajinou. V závěru dopisu jej žádala, aby co nejrychleji nařídil ministru Němcovi opustit zakarpatské území.³³ Dne 7. prosince 1944 se Němec naposledy obrátil na NR ZU s nabídkou smírného řešení.³⁴

Dopis však zůstal bez odezvy. Téhož dne odjel Němec z Chustu do Medzilaborců na velitelství IV. ukrajinského frontu a 8. prosince 1944 odletěl do Moskvy, kde se chtěl pokusit vzniklou situaci řešit. Po jeho odjezdu převzali vedení úřadu vládního delegáta kolektivně političtí poradci Msgre František Hála, Fedor Hodža, generál Antonín Hasal-Nižborský, Ervín Pollák a členové Slovenské národní rady (SNR) Vavro Šrobár a Ján Púll.³⁵ Pollák a Púll byli členy KSČ.

Současně s odesláním dopisu Edvardu Benešovi se NR ZU formálně obrátila na generála Petrova s tím, aby veškeré otázky týkající se správy Zakarpatska projednával výhradně s ní. Krátce nato se rada přestěhovala z Mukačeva do Užhorodu, kde začala úřadovat v budově bývalého Zemského úřadu.

Dekrety, jimiž NR ZU vládla, začaly od základů měnit zakarpatskou spo-

První číslo Věstníku Národní rady Zakarpatské Ukrajiny z 30. listopadu 1944

Foto: SAZO

lečnost.³⁶ Již 29. listopadu se s platností od 1. prosince v zemi zaváděl místo střeoevropského moskevský čas (dekret č. 5). Došlo tedy k posunu o dvě hodiny (!) směrem dopředu. Probíhalo rozsáhlé vyvlastňování. První sadu znárodnovacích dekretů přijala NR ZU 5. prosince 1944. Veškerý movitý i nemovitý majetek Maďarského království a Československé republiky přešel bez náhrady na Zakarpatskou Ukrajinu (dekret č. 13). Stejným způsobem byl vyvlastněn majetek těm, kteří uprchli spolu s ustupujícími Němci a Maďary. Byla zestátněna výroba alkoholu, dekret č. 12 znárodnil Schönbornský akciový pivovar v Podhořanech u Mukačeva. Již 29. listopadu 1944 byl přijat dekret, jenž zabavoval zemědělskou

půdu Němcům a Maďarům. Ta měla být rozdělena bezzemkům.

Došlo ke znárodnění bank (dekret č. 25 z 21. prosince 1944) a vytvoření Národní banky Zakarpatské Ukrajiny. Do jejího čela byl postaven Isidor Černij, haličský Ukrajinec, který do ČSR přišel s československými legemi a v meziválečné době působil na Podkarpatské Rusi v bankovním sektoru. Stejněho dne byly znárodněny také všechny elektrárny na území Zakarpatska.

Již 5. prosince 1944 určila NR ZU ceny základních potravin. Kilo pšeničné mouky mělo stát 1,14 pengö, kilo žitné mouky 60 fillérů, litr mléka 43 fillérů, kilo másla 8,90 pengö, metrák pšenice nebo ovsa 34 pengö, žita 31 pengö, kukuřice nebo ječmene

stanovení kurzu ve svůj prospěch (žádali 1:1). Podařilo se jim to však u kurzu rublu, který byl stanoven na 5,50 Kč, a od 1. ledna 1946 dokonce na 9,20 Kčs, byť jeho reálná kupní síla odpovídala maximálně dvěma korunám. FEIERABEND, Ladislav: *Soumrak československé demokracie*, II. díl. Rozmluvy, Londýn 1988, s. 192–193.

33 SAZO, f. ÚV KS ZU, sign. 1/12.

34 Tamtéž, sign. 1/13.

35 AAV, f. Edvard Beneš, k. 421, Zpráva.

36 SAZO, f. P NR ZU, sign. 1/1a. Pod touto signaturou je uložen *Věstník NR ZU* z let 1944–1945, v němž byly dekrety uveřejňovány. Také další pasáže týkající se legislativní činnosti NR ZU jsou zpracovány na základě tohoto zdroje. V dalším textu na ně již není zvlášť odkazováno.

30 pengö, metrák brambor podle kvality od 20,50 do 26 pengö atd. Cenová hladina nebyla vysoká, nicméně v celé oblasti se začal projevovat nedostatek potravin způsobený válečnými událostmi. Vyhláška uváděla ceny přepočítané také na koruny, a to s převzetím československého úředního kurzu 1 pengö za 2,20 koruny. V zemi sice nebyl přidělový systém, ceny potravin přesto rychle rostly – v únoru 1945 se například brambory v řačovském okrese prodávaly za čtyřnásobnou cenu oproti vyhlášce, o měsíc později, v březnu 1945, stála mouka ve Volovém na severu země desetkrát víc, než byla úřední cena, atd.³⁷ Úřad vládního delegáta se pokusil v této věci intervenovat u velitelství IV. ukrajinského frontu s tím, že úřední ceny jsou tak nízké, že vážně poškozují drobné místní zemědělce. Pro RA však byly nízké ceny výhodné při (mnohdy nuceném) výkupu, takže intervence neměla úspěch. Legislativně se omezovaly také osobní svobody a lidská práva – dekretem č. 19 došlo k zavedení cenzury na veškeré periodické i neperiodické tiskoviny.

Změny probíhaly i v oblasti školství – propagačním tahem bylo zřízení vysokých škol dekretem z 5. prosince 1944. Jednalo se o Zakarpatsko-ukrajinskou státní univerzitu v Užhorodě a dále o Lesnický a Zemědělský institut. Svoji činnost zahájila univerzita na podzim roku 1945. Její fakulty (historická, filologická, biologická a lékařská – každá s šedesáti studenty) byly již organizovány podle sovětského vzoru.³⁸

Zásadní změny proběhly v soudnictví. Již 18. prosince 1944 byl zřízen Zvláštní soud při NR ZU. Měl stíhat nejen ty, kteří se provinili kolaborací s okupačním režimem (šlo tedy v podstatě o období čs. retribučního dekretu), ale i všechny ty, kteří *sabotovali opatření Národní rady nebo vedli propagandu a agitaci proti zákonně vytvořené vládě Zakarpatské Ukrajiny a jejím místním orgánům*.³⁹ V podstatě tak mohl před soudem skončit každý, u něhož to bylo NR ZU uznáno za nutné. Všechny soudce jmenovala NR ZU, přičemž předpokladem nebylo právní vzdělání, ale *důvěra lidu*.⁴⁰ Soud mohl vyslovit konfiskaci majetku, ukládat tresty odnětí svobody až do výše 20 let, ale vynést i hrdelní trest. Na Zakarpatsku se popravovalo zastřelením.

Dekretem z 9. prosince 1944 NR ZU zakázala další průběh mobilizace a vstup do československé armády. Ta však byla již k 30. listopadu ukončena a nadále probíhal nábor dobrovolníků mimo mobilizované ročníky.

Tomu ale NR ZU až do konce ledna 1945 nedokázala v praxi zabránit. Do 2. prosince 1944 nastoupilo do československé armády téměř pět a půl tisíce mužů a žen z Podkarpatské Rusi, do konce ledna celkem sedm tisíc.⁴¹

Protičeská rétorika, především na stránkách komunistické *Zakarpatské pravdy*, se stále stupňovala. Týden před vánočními svátky například napsala: *Čeští reakcionáři páchají v naší zemi zločiny, terorizují a zabíjejí v naší zemi představitele naší moci. Chápajíc se zbraní, říkáme: Nedopustíme již tento teror!*⁴²

Kromě novinových článků a občasných provokací proti vojákům a úředníkům se však zakarpatské orgány zatím proti československým úřadům zasáhnout neodvážily. Neměly k tomu

Státní prapor Zakarpatské Ukrajiny je nyní vystaven v muzeu regionální historie na užhorodském hrade
Foto: archiv autora

37 VÚA - VHA, f. VOÚ, k. 6, 7, různé účty VOÚ a podřízených složek.

38 УжНУ » Історія - viz uzhnu.edu.ua (citováno k 17. 1. 2021).

39 JEVSEJEV, I. F.: *Z dějin Zakarpatské Ukrajiny*, s. 86.

40 Tamtéž.

41 VÚA - VHA, f. VOÚ, k. 2, Válečný deník VOÚ.

42 JEVSEJEV, I. F.: *Z dějin Zakarpatské Ukrajiny*, s. 83.

žádné páky – zásobování ze strany soukromníků, považujících československou korunu za jistější měnu než znehodnocující se pengö, bylo plynulé. Doba však pokročila a iniciativu převzalo velení IV. ukrajinského frontu. Dne 22. prosince 1944 vyzval generál Petrov generála Hasala k rozpuštění štábní roty Velitelství osvobozeného území a odeslání jejich vojáků k 1. čs. armádnímu sboru na Slovensko. Odůvodnil to tím, že jednotka je „ilegální“! To v podstatě ochromovalo činnost velitelství a výrazným způsobem snižovalo československou vojenskou přítomnost v Chustu. Hasal se snažil tomuto rozkazu oponovat, nicméně počátkem ledna 1945 nakonec souhlasil se snížením početního stavu svého velitelství a s odjezdem většiny vojáků na Slovensko.⁴³

Chustský „incident“

Do 13. ledna 1945 Podkarpatskou Rus opustilo 561 československých vojáků a 14 důstojníků, většinou z posádky v Chustu a okolí.⁴⁴ Ve světle následujících událostí lze předpokládat, že se ze strany sovětského velení nejednalo o náhodu, ale o promyšlený krok směřující k ukončení československé vojenské přítomnosti v zemi.

Vztahy mezi vládní delegací a ONV v Chustu byly již od samého počátku na bodu mrazu. Sovětský velitel města mjr. Kruckič zcela nepokrytě strnil „místním“. Dne 8. prosince 1944 přišel například předseda ONV Jurij Sikura provokativně vylepit Manifest I. sjezdu NV, jehož byl delegátem, přímo do budovy vládní delegace. Když se ho jeden z přítomných důstojníků, ppor. Jiří Lalo, zeptal, zda na to má povolení, odsekl mu: *Já jsem si dal povolení sám, poněvadž je to budova naše a vy tady nemáte co hledat. Už jste dostali výpověď, abyste se odtud*

Budova bývalého Zemského úřadu v Užhorodě na dobovém snímku jako sídlo Národní rady Zakarpatské Ukrajiny

Foto: archiv autora

*vystěhovali.*⁴⁵ Když Lalo Sikurovi vyčetl jeho maďaronské chování za okupace a manifest strhl, byl na Kruckičův příkaz zatčen sovětskými vojáky, přestože tím došlo k porušení československo-sovětské smlouvy z 8. května 1944.

Krátce po osvobození byl národním výborem v Chustu zformován zhruba padesátičlenný oddíl místní milice. Mnozí z nových ochránců veřejného pořádku patřili spíše k místnímu podsvětí a své zvyky nezměnili ani po formálním přechodu na „druhou stranu barikády“. Ve městě, kde ještě v polovině listopadu 1944 nešla elektřina, rapidně vzrostla kriminalita. *Na milici není spolehnout a podle zpráv a stížností se zdá, že právě příslušníci milice účastní se těchto krádeží...* konstatoval válečný deník VOÚ.⁴⁶

V neděli 14. ledna 1945 však pro milicionáře nadešel „velký den“. Okolo půl jedenácté dopoledne jich zhruba dvě desítky vtrhly do budovy Vojenského velitelství okresu Chust.⁴⁷ Odbrojlili stráž a všem přítomným

československým vojákům s napřaženými zbraněmi přikázali, aby budovu vyklidili. Poté z jejího průčelí strhli československou vlajku a zneuctili ji. Pokusili se také zatknout velitele, por. Štefana Kunošiho. To se jim však nepodařilo a Kunoši o situaci informoval plk. gšt. Jaroslava Hrabovského, který se okamžitě obrátil na sovětského styčného důstojníka pplk. Ljaška s žádostí, aby zakročil. Bohužel však jako z udělení nebyl k zastížení... Se stejnou žádostí se v průběhu incidentu několikrát obrátil také na mjr. Kruckiče, který úřadoval ve stejné budově, ten však pomoc opakovaně odmítl.

Zanedlouho dorazili milicionáři i k sídlu Velitelství osvobozeného území v budově bývalého okresního úřadu a začali si počínat jako v předchozím případě. Českoslovenští vojáci měli přísný rozkaz nenechat se za žádnou cenu vyprovokovat k použitím zbraně, protože od počátku bylo zřejmé, že právě o vyvolání takového incidentu jde.

43 VÚA – VHA, f. VOÚ, k. 2, Válečný deník VOÚ.

44 Tamtéž.

45 Tamtéž.

46 Tamtéž.

47 VÚA – VHA, f. Vojenská kancelář presidenta republiky, k. 17, Přehledná zpráva o událostech v Chustu dne 14. ledna 1945.

Milicionáři obsadili přízemí budovy. Do vyšších pater se nedostali, protože jim v tom zabránili sovětské strážní, které útočníci poslouchali na slovo. Části československých vojáků a úředníků se podařilo do těchto vyšších pater dostat a vyhnuli se tak odzbrojení a vyhnání z budovy. Mezitím začaly docházet zprávy z jiných částí města, kde také došlo k obsazení československých úřadů. Zvláště znepokojivé bylo, že se místní ozbrojenci zmocnili depozitu státních peněz, kde se nacházelo 2,2 miliardy korun v prozatímních peněžních poukázkách vytištěných v Moskvě.

Jednání předsedy SNR Vavra Šrobára a plk. gšt. Hrabovského s velitelem milicionářů Landauem bylo bezvýsledné. Ten jim potvrdil, že jedná na příkaz národního výboru a splní jej i za cenu krveprolití. Následně začala milice vyklízet ubikace československých vojáků, rabovat garáže a skladiště, nacházející se na dvoře vládní budovy, a asi dvě stě metrů vzdálené kasárny.

Jaroslav Hrabovský na poválečném snímku, již jako brigádní generál čs. armády. Byl svědkem útoku milice v Chustu na budovu Velitelství osvobozeného území. Dne 7. března 1951 zahynul jako vězeň komunistického Tábora nucené práce na Mírově.

Foto: VÚA - VHA

Teprve po druhé hodině odpoledne se do budovy dostavil styčný důstojník pplk. Ljaško, který vydal milicionářům příkaz, aby obsazené objekty vyklidili. Podle svědectví Msgre Františka Hály, který jej náhodou potkal dopoledne ve městě, byl o celém incidentu již v jeho průběhu podrobně informován. Odpoledne však byly znovu přepadeny a obsazeny kasárny ležící nedaleko vládní budovy a milice je vyklidila až následující den.

Malou náplastí mohlo být to, že veřejnost útok na československé úřady neschvalovala. Když se téhož dne na koncertě pořádaném RA někteří členové národního výboru z pódia chvástali, že se jim *konečně podařilo vyhnat Čechoslováky*,⁴⁸ bylo jim odpovědí jen mrazivé mlčení. Všem však muselo být jasné, že dny československé Podkarpatské Rusi jsou definitivně sečteny. Mnozí místní obyvatelé na to reagovali snahou vstoupit ještě na poslední chvíli do československé armády. K odvodní komisi se přihlásila například většina studentů vyšších ročníků chustského reálného gymnázia. Znovu musely na pomoc přispěchat sovětské orgány a 23. ledna 1945 byl na jejich příkaz nábor do československé armády zastaven.⁴⁹

Během incidentu padl z československé strany jediný výstřel. Vyšel náhodou z automatu des. Viktora Michulky, když mu jej při tahanici milicionáři strhli z ramene. Přesto byl Michulka sovětskými úřady zatčen a několik dní vězněn. Nešlo ostatně o první případ – několik československých vojáků bylo nehledě na československo-sovětskou smlouvu z 8. května 1944 zatčeno a československé orgány o nich neměly řadu týdnů žádné zprávy. Osud některých, například npor. JUDr. Miloše Drbala, bývalého českého starosty města a poslance autonomního zemského

Politický komisař IV. ukrajinského frontu, generál Lev Zacharovič Mechlis. Hlavní vykonavatel vůle J. V. Stalina v podkarpatské tragédii. Foto: archiv autora

sněmu za českou menšinu, je nejasný dodnes.⁵⁰ Hmotné škody byly značné – milicionáři rozkradli především soukromý majetek československých vojáků, který v chaosu zanechali na ubikacích, a pak samozřejmě majetek československého státu, zbraněmi počínaje a žárovkami konče.

Následujícího dne poslali generálové Mechlis a Petrov generálu Hasalovi telegram, v němž oznamovali, že vydali mjr. Kruckičovi a pplk. Ljaškovi rozkaz, aby zastavili všechny nezákonné akce milice. Zároveň však označili náhodný výstřel des. Michulky za provokaci, která by mohla způsobit vážné komplikace. Dále využili příležitosti, aby vinu za nevyprovokovaný útok svalili na jeho oběti: *Podle zpráv, jednotliví českoslovenští úředníci se míchají do práce Národního výboru, do věcí lesní správy, železnic atd., co přivedlo (sic) k zostření poměru s NV*.⁵¹

Dne 16. ledna 1945 se do Chustu z Moskvy vrátil ministr Němec. Bylo zřejmé, že jediným možným řešením je odjezd československých úřadů na Slovensko. Definitivní rozhodnutí

48 Tamtéž.

49 Stalo se tak pod záminkou, že nejsou volné přepravní kapacity k evakuaci na Slovensko. Tamtéž.

50 Svědectví býv. čs. vojáka Jozefa Pileckého z roku 1991 – viz https://www.rusyn.sk/data/att/3119_subor.doc (citováno k 17. 1. 2021).

51 VÚA - VHA, f. VKPR Londýn, k. 17, český překlad telegramu č. 18 z 15. 1. 1945.

padlo pravděpodobně na poradě u ministra 23. ledna 1945 poté, co Němec seznámil své spolupracovníky s výsledkem moskevských jednání. Místo Úřadu vládního delegáta měl v zemi zůstat pouze pověřený reprezentant s nejnětějším personálem, sídlící v Užhorodě, jímž se stal dosavadní člen Státní rady, podkarpatoruský komunista Ivan Petruščák.

Na jižní hranici dosavadní „československé zóny“ zůstaly stanice čs. pohraniční finanční stráže. Pod velením por. J. Křečkovského se zde o chod služby staralo 128 mužů. Kromě toho zůstalo zachováno pět okresních vojenských velitelství – celkem sedm důstojníků, jeden rotmistr a 47 poddůstojníků a vojáků. Jejich poslání mělo být spíše sociální – výplata finančních podpor rodinám československých vojáků a rent invalidům.⁵² Tito vojáci a příslušníci finanční stráže se stali posledním viditelným pozůstatkem československé státnosti na Podkarpatské Rusi.

Dne 29. ledna 1945 odjelo z Chustu vlakem 35 členů vládní delegace, doprovázených 150 příslušníky československé armády. Směřovali do východoslovenského Trebišova a odtud 29. ledna do osvobozených Košic. O tři dny později, 1. února 1945, je následovali všichni zbylí, kteří nepatřili do některé z výše uvedených skupin.⁵³

Dokončení anexe

Krátce po vyklizení země československými úřady, počátkem února 1945, provedly zakarpatské milice další nevyprovokovanou agresi, když obsadily slovenské město Čop a jeho okolí (obce Ašvaň, Batva, Galoč, Komárovce, Malé Slemence, Palaď, Palov, Rátovce, Surty, Šalamúnovo a Téglás) o rozloze asi 250 km² a prohlásily je za připojené k Zakarpatské Ukrajině. Také nyní bylo jasné, že tak činí na příkaz svých sovětských pro-

tektorů a s podporou Rudé armády, takže československé úřady a Slovenská národní rada se musely se ztrátou důležité dopravní křižovatky tiše smířit. Zakarpatští ozbrojenci vstoupili přechodně i na maďarské a rumunské území. Za součást Zakarpatí považovali v té době například i Marmarošskou Sihoť a 17 rusínských vesnic ležících v Rumunsku, z nichž vytvořili marmarošský okres ZU. V květnu 1945 však Stalin úvahy o připojení Marmaroška, stejně jako Prešovska, kde sílily separatistické tendence, „velkoryse“ odmítl.

Oficiální razítko Úřadu vládního delegáta

Foto: VÚA - VHA

NR ZU si počínala razantně i ve vnitrostátní politice. Již 12. ledna 1945 byla dokončena „reforma“ soudnictví. NR ZU vydala dekret, který v podstatě rušil dosavadní okresní soudy a jim nadřazený krajský soud. Místo nich vznikly lidové soudy a Nejvyšší lidový soud Zakarpatské Ukrajiny. Rozhodně nešlo o nějaké formální přejmenování. Soudci byli „voleni“ okresními a městskými národními výbory. Předpokladem opět nebylo formální právní vzdělání, ale „důvěra lidu“ a oddanost novému zřízení. Nejvyšší soud byl přímo volen NR ZU na stejném principu. Příslušnost soudu byla dána charakterem trestného činu. Nejvyšší

soud jako prvoinstanční soudil mj. případy, za něž mohl být udělen trest smrti. Znamená to, že proti takovému rozsudku již v podstatě neexistoval řádný opravný prostředek a možnost odvolání. K tomu byl samozřejmě organizován i odpovídající systém prokuratur, opět naprosto bez kontinuity s dosud fungujícími státními zastupitelstvími, a zásadními změnami prošla také advokacie.

Pokračovalo i znárodnování zahájené v předchozím roce. Počátkem ledna 1945 došlo k zestátnění akciové společnosti Latorica. Dekretem ze 17. srpna 1945 byly znárodněny všechny průmyslové podniky s více než 15 zaměstnanci. To se však týkalo pouze manufaktur. V případě, že měl podnik stroje, stačilo, aby zaměstnával osm lidí, takže došlo k vyvlastnění i větších dílen. Zabrány byly také obytné domy, „jejichž podniky podléhaly znárodnění“, tedy většinou ty, v nichž žili dosavadní majitelé těchto podniků. Obchody byly znárodněny, pokud v roce 1941 dosahovaly ročního obrátu 50 tisíc pengö, tedy ani ne 140 pengö denně. Mohly k nim patřit například i trafiky stojící na frekventovanějších místech. Došlo k vyvlastnění všech ubytovacích zařízení s kapacitou deset a více lůžek, zdravotnických zařízení a lékáren, kin, muzeí, galerií či sportovních zařízení. Znárodněn mohl být majetek všech, kteří byli podezřelí ze „spekulace“ – například i lidí snažících se v nouzi rozprodávat své věci. Na všechno dohlížely samozvané skupiny „dělnické kontroly“ a komise národních výborů, doplněné o členy glajchšaltovaných odborů a „spolehlivé“ zaměstnance znárodněných podniků. Soukromé vlastnictví bylo na přechodnou dobu ponecháno jen těm nejmenším a především politicky vyhovujícím obchodníkům. Od jara 1945 byl zahájen přechod k plánovanému hospodářství, které spolu s oddalovanou peněžní reformou a oběhem stále se

52 VÚA - VHA, f. VOÚ, k. 2, Válečný deník VOÚ.

53 Tamtéž.

znehodnocujícího maďarského pengö zasadilo zakarpatské ekonomice poslední ránu.⁵⁴ Důsledně znárodněno bylo také školství – dekret z 12. dubna 1945 prohlásil veškerou výuku a výchovu mládeže za věc státu a začala se provádět podle sovětských učebnic dodaných ze SSSR.

Posledního únorového dne roku 1945 bylo vydáno usnesení NR ZU provádějící dekret číslo 7 o přidělení konfiskované půdy. Již 19. března 1945 však byl vydán dekret omezující vlastnictví půdy na 40 chodů (22,8 ha) a v horských oblastech na 50 chodů (28,5 ha). Nad tuto výměru byly pozemky konfiskovány. Celkem 1600 rolnických rodin z hor bylo v důsledku nedostatku pracovních sil přesídleno do nížin, kde jim byly přiděleny konfiskované pozemky. Přestože se režim chvástal počty bezzemků, kteří dostali možnost hospodařit „na svém“, šlo jen o propagandistický tah, jenž měl získat loajalitu zemědělského proletariátu. Efekt reformy byl krátkodobý. Již 13. března 1946 vznikl na Zakarpatí první kolchoz a do několika let sovětská moc provedla velmi důkladnou kolektivizaci.

Legislativní činnost NR ZU skončila v létě 1945. V té době již byl problém Podkarpatské Rusi „vyřešen“ i na mezinárodní scéně. Dne 29. června 1945 byla v Moskvě podepsána československo-sovětská *Smlouva o Zakarpatskej Ukrajině*, kterou ještě téhož dne schválila československá vláda. Spolu se smlouvou podepsali její signatáři i protokol, který byl v podstatě jejím prováděcím předpisem. Dne 9. listopadu 1945 postoupila vláda smlouvu parlamentu, který ji 22. listopadu 1945 ratifikoval. Dne 6. ledna 1946 ji podepsali prezident Edvard Beneš a ministr zahraničních věcí Jan

Masaryk. Jejich podpis byl připojen úmyslně až po stažení jednotek Rudé armády z Československa, k němuž došlo do konce roku 1945. O šest dní později byly ratifikační listiny předány mezi československými a sovětskými zástupci na Pražském hradě.⁵⁵ Smlouva vstoupila v účinnost 30. ledna 1946 a v platnost teprve publikováním ve *Sbírce zákonů a nařízení* (pod číslem 186/1946 Sb.) dne 21. října 1946. Na sovětské straně smlouvu podepsanou ministrem zahraničí Vjačeslavem Molotovem ratifikovalo Prezidium Nejvyššího sovětu dne 27. listopadu 1945.

Ivan Petruščák přestal vykonávat funkci československého reprezentanta v Zakarpatí již v dubnu 1945 a následně byl odsunut na bezvýznamnou funkci předsedy glajchšaltovaných odborů. Na přelomu června a července došlo ke zrušení československých vojenských velitelství a stanic Pohraniční finanční stráž v bývalých okresech „čs. zóny“. Většina jejich příslušníků byla evakuována do ČSR. V říjnu 1945 ukončil v Užhorodě činnost por. Vasil Valo, jakožto poslední oficiální zástupce československých úřadů na zakarpatském území. Krátce nato byla vytyčena hranice, kterou hned poté NR ZU jednostranně uzavřela.

Jak již bylo v úvodu zmíněno, 22. ledna 1946 oficiálně vznikla Zakarpatská oblast Ukrajinské sovětské socialistické republiky a již 25. ledna 1946 začal na celém zakarpatském území platit sovětský právní řád. Převod členů Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny trval několik měsíců. Do VKS(b) totiž nebyli její členové přijati *en bloc*, ale po prověrkách, jimiž jich prošla jen necelá třetina.

Ivan Turjanica se stal prvním tajemníkem oblastního výboru VKS(b).

Již počátkem roku 1948 však byl v rámci „rotace kádrů“ odsunut na podřadné místo předsedy oblastního sovětu. Nejméně 25 bývalých delegátů I. sjezdu NV se v následujících letech stalo obětmi stalinské perzekuce, mezi nimi například i bývalí členové NR ZU Stěpan Boreckij a Foma Čestkan nebo poslušný organizátor „chustského incidentu“ Jurij Sikura.⁵⁶

Dne 10. února 1946 proběhly v nové oblasti volby do Nejvyššího sovětu SSSR. Přestože jednotná kandidátka „bloku komunistů a nestraníků“ přesvědčivě zvítězila, nešlo na sovětské poměry všechno úplně hladce – například v užhorodském volebním okrese získala pouze 77,04 % (při volbách do Nejvyššího sovětu Ukrajinské SSR o rok později to bylo již „pěkných“ 99,14 %). Stovky volebních lístků byly poškozené, neplatné nebo popsané hesly typu: *Ať žije Beneš!*, *Ať žije Československá republika*, *Ať žije Československo a Anglie*, *Volím Beneše* apod.⁵⁷ Ani ty však již nemohly otočit pomyslné kolo dějin zpět.

PhDr. Jiří Plachý, Ph.D. (1975) vystudoval historii se zaměřením na dějiny východní a jihovýchodní Evropy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (1999) a veřejnou správu na Právnické fakultě Západočeské univerzity v Plzni (2008). V letech 2000–2007 pracoval v Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu a od roku 2007 je vědeckým pracovníkem Vojenského historického ústavu v Praze. Specializuje se na dějiny druhého odboje a poúnorový postih jeho účastníků. Je autorem nebo spoluautorem více než dvou desítek knih a více než tří stovek článků a studií.

54 Již v režii Moskvy byla v listopadu 1945 provedena měnová reforma, kterou Ivan Pop nazval „nezastřenou bankovní loupeží“.
POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, s. 438.

55 ŠVORC, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*, s. 262.

56 DOVGANIČ, Omeljan: *Vozzjednannja*, s. 20–21.

57 MIŠLANIN, Vasil: *Radjanizacija Zakarpattja 1944–1950 rr*, s. 201–202.